

ARCHEOLOGISCHE EVALUATIE VAN DE GESUSITE SINT-JOOST-TEN-NODE

Britt Claes

Archéologie à Bruxelles
Archeologie in Brussel

007

Leden van het begeleidingscomite: Anne Cahen-Delhaye (MRAH), Ann Degraeve (MBHG-DML), Alexandra De Poorter (KMKG), Stéphane Demeter (MBHG-DML), Britt Claes (KMKG)

Gemeente: Sint-Joost-ten-Node

Adres: Koningstraat, Dwarsstraat, Staartsterstraat en de Brialmontstraat

Perceel: 21004_1_A_5_1363^d

Nr. dossier: SJ006-01

Datum rapport: 28/01/2010

Periode van uitvoer: 12/10/2009 tot 10/11/2009

Aard van de overheidsopdracht: Onderhandelingsprocedure zonder bekendmaking

Aanbestedende overheid: Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

Beheer en plaats documentatie: Directie Monumenten en Landschappen - Vooruitgangstraat 80 - 1035 Brussel

Dienstverlener: Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis

Verantwoordelijke uitgever: Arlette Verkruyssen - Brussel Stedelijke Ontwikkeling - Vooruitgangstraat 80 - 1035 Brussel

Wettelijk depot: D/2014/6860/026

De artikelen zijn gepubliceerd onder de verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

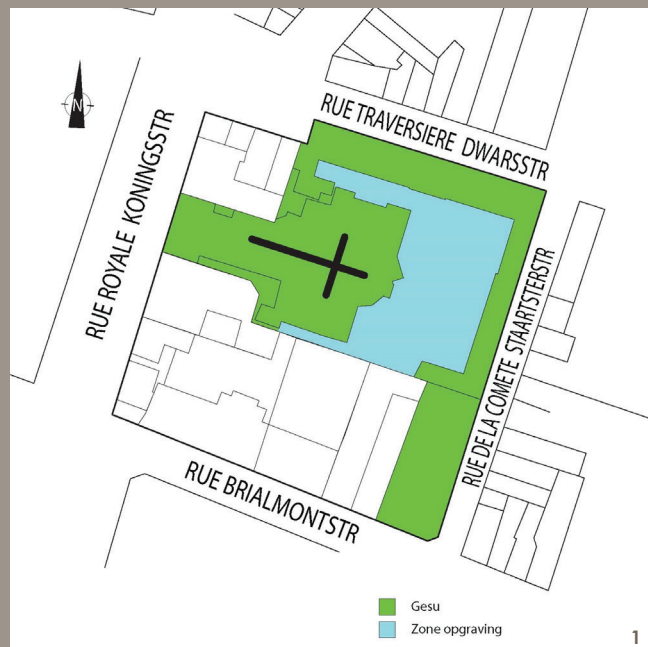
Link: <http://www.monument.irisnet.be/fr/sensibi/pubarch.htm>

Inhoud

Inleiding	4
Situering en beschrijving van de site	4
Motivering van het onderzoek	4
Korte historische nota	6
Het natuurlijk kader	6
Het archeologisch onderzoek	8
Sleuf A	8
Sleuf B	8
Sleuf C	12
Sleuven D en E	16
Besluit	19
Résumé	21
Bijlage	22
Verklarende lijst van de US per site	22

Inleiding

- 1 De actuele kadastrakaart met aanduiding van het kloostercomplex (Gesu) en de situering van de opgravingszone.
© GOB-DML

De site van de 'Gesu' is gelegen ten noordoosten van Brussel op het grondgebied van de gemeente Sint-Joost-ten-Node. Het voormalig 19e-eeuwse Jezuïetenklooster bevindt zich ter hoogte van het vierkante huizenblok dat omgeven wordt door de Koningsstraat, de Dwarstraat, de Staartsterstraat en de Brialmontstraat. Het gebouwencomplex bestaat uit een kerk en twee kloostervleugels. De kerk, waarvan de gevel in art déco-stijl is uitgewerkt, geeft uit op de Koningsstraat. De ingang van het klooster bevindt zich aan de Dwarstraat (nr. 2).

Situering en beschrijving van de site

Het binnenterrein van het huizenblok, waar de archeologische evaluatie plaatsvond, komt ongeveer overeen met de ligging van de kloostertuin. De tuin wordt gekenmerkt door twee heuveltjes in het midden met de aanwezigheid van meerdere hoogstammen, waaronder een grote plataan. Opmerkelijk is het aanzienlijke niveauverschil tussen de kerk en de garages aan de Staartsterstraat. De hoogte neemt fors toe naar het oosten.

Motivering van het onderzoek

De archeologische interventie ter hoogte van de Gesusite wordt in eerste instantie verantwoord door de onmiddellijke bedreiging van het bodemarchief. De site maakt deel uit van een prestigieus project dat de omvorming en herbestemming van het klooster als luxehotel voorziet. Het project omvat onder andere de aanleg van een ondergrondse parkeergarage. De voorafgaande verkennende evaluatie zorgt ervoor dat het archeologisch potentieel van het terrein zo goed mogelijk in kaart wordt gebracht.

In tweede instantie kadert de archeologische evaluatie van de Gesusite in een groter onderzoek naar de verdwenen versterkingen rond de stad Brussel. Het Jezuïetenklooster wordt in de 19e eeuw immers opgetrokken ter hoogte van de vooruitgeschoven versterkingen van de tweede stadsomwalling. Van deze versterkingen is bijna niets bewaard gebleven. Kleine uitzonderingen hierop zijn een vijver in de Kruidtuin, een restant van de voormalige gracht van het Koninginnebastion en een bewaard muurrestant in het metrostation Munthof. Het

onderzoek van het binnenterrein aan het Gesuklooster was dan ook een uitgelezen kans om iets meer te weten te komen over het verloop en de opbouw van de verdedigings-werken.

Het archeologisch onderzoek: de methodologie

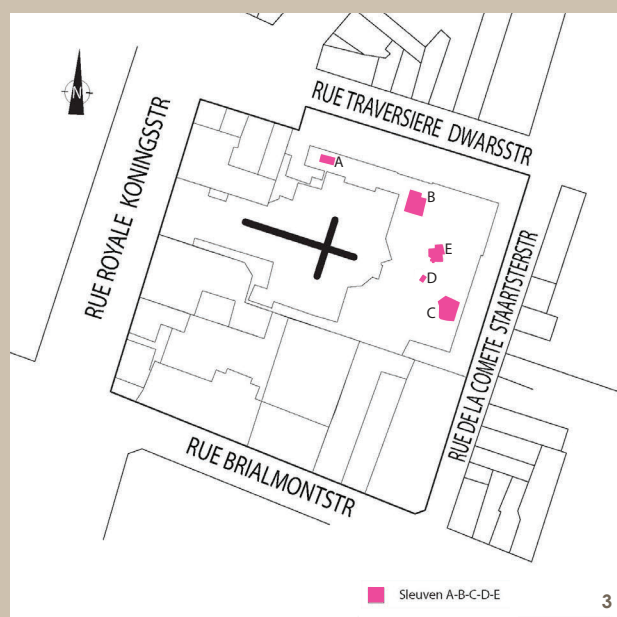
De archeologische evaluatie startte op 12 oktober 2009 en werd beëindigd op 10 november 2009. Er werd gewerkt met een team van één archeoloog, één tekenaar en twee technisch medewerkers. In totaal werden vijf sleuven, verspreid over het terrein, uitgezet. De ligging van de eerste drie sleuven werd bepaald door de opdracht van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Het bestek van de opgraving voorzag immers in een gedetailleerd plan met de aanduiding van het vermoedelijke traject van de versterkingen (naar de 'Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel') en de ligging van sleuven A, B en C.

Sleuf A, niet te bereiken met een graafmachine, bleek van bij het begin weinig archeologisch potentieel te bevatten. Na een korte steekproef werd de sleuf niet verder onderzocht. Sleuven B en C bevonden zich ter hoogte van de voormalige kloostertuin en konden machinaal worden uitgegraven.

In navolging van de eerste drie sleuven werd besloten de evaluatie uit te breiden naar de artificiële heuvels in het midden van het terrein. De eigenaar deelde mee dat de volledige binnentuin kort na de interventie zou worden genivelleerd. Hierdoor was het noodzakelijk het archeologisch potentieel van de ophogingen beter in te schatten. Er werden twee bijkomende sonderingen uitgevoerd aan de voet van de plataan.

De omstandigheden waren tijdens de archeologische interventie zeer gunstig. Er was opslagruimte voorzien voor het werkgerief en in een van de kloostervleugels kon een tijdelijk werkatelier geïnstalleerd worden. De aard van het bodemarchief zorgde er wel voor dat de graafwerken in de meeste gevallen dienden gestaakt te worden ten gevolge van instortingsgevaar van de profielen. De onderste archeologische lagen bevonden zich op meer dan 3 m onder het huidige loopvlak. Ten gevolge hiervan kon slechts op één plaats, ter hoogte van sleuf B, het onverstoorde zand worden aangesneden.

Tijdens het archeologisch onderzoek werden de aangetroffen structuren en ophogingslagen zo zorgvuldig mogelijk geregistreerd en gedocumenteerd. Elke laag, muur, ophogingspakket, etc. kreeg een afzonderlijk US-nummer, verwijzend naar de stratigrafische eenheid (ofwel *unité stratigraphique*). Nadien werden de sporen gefotografeerd en ingetekend. In de tekst staan de US-nummers tussen haakjes in het vet, op de plannen en profielen in witte vierkantjes. Alle vermelde niveaus hebben een absolute waarde en staan schuin. Ze werden gemeten ten opzichte van het altimetrisch punt aan het kruispunt met de Dwarsstraat en de Middaglijnstraat (Bjn_31). Om het nemen van niveaus tijdens de opgraving te vergemakkelijken werd een werknulpunt uitgezet aan een betonnen paaltje van de garage in de Staartsterstraat. In navolging van de opgraving worden twee bijkomende studies uitgevoerd. Hierdoor kunnen de resultaten van het onderzoek in een breder kader geplaatst worden. Het CReA (ULB) voert onder leiding van Y. Devos een archeobodemkundig onderzoek uit. K. Quintelier (KBIN) is verantwoordelijk voor het antropologische luik. Tijdens de opgraving werd immers een grote hoeveelheid (weliswaar verspreid) menselijk beendermateriaal ontdekt. De verwerking van beide onderzoeken is momenteel nog aan de gang. De resultaten zijn niet opgenomen in de huidige studie.

2 Foto van de binnentuin van het klooster net voor de opgraving.
© GOB-DML

3 De actuele kadasterkaart met aanduiding van de vijf onderzochte sleuven.
© GOB-DML

- 1: Voor meer uitgebreide info: Y. CABUY & S. DEMETER, *Sint-Joost-ten-Node*, (Atlas van de Archeologische ondergrond van het Gewest Brussel, 6), 1994; P. GAUTIER & J.-S. MISSON, *Le Gesù (1856-2006)*, Bruxelles, 2007 (onuitgegeven rapport); *Saint-Josseten-Noode*, (Le patrimoine monumental de la Belgique. Région de Bruxelles-Capitale, t. 2), Bruxelles, 1997.
- 2: Jean-Baptiste Vifquain (1789-1854), architect-ingenieur, won de wedstrijd voor de ontmanteling van de stadsmuur en de aanleg van de brede lanen van de latere kleine ring.
- 3: Y. CABUY & S. DEMETER, *Sint-Joost-ten-Node*, (Atlas van de Archeologische ondergrond van het Gewest Brussel, 6), 1994

Korte historische nota

Sint-Joost-ten-Node is tijdens de middeleeuwen ontstaan als een kleine wijk net buiten de stad Brussel.¹ De eerste vermelding dateert uit de 13e eeuw. De gemeente blijft doorheen de geschiedenis nauw verbonden met de stad waar ze extra muros deel van uitmaakt. De tweede stadsomwalling vormt op dat ogenblik de grens. Tot in de 19e eeuw is het dorp vrij van enige verstedelijking en bestaat het grotendeels uit groenten- en fruitkwekers.

De terreinen aan de Gesu zijn gelegen ten noorden van de Schaarbeekse poort (oorspronkelijk Keulse poort), een van de zeven poorten van de 14e-eeuwse stadsomwalling. Deze doorgang werd doorheen de eeuwen aanzienlijk versterkt. In de 16e en de 17e eeuw met de toevoeging van een bastion en twee halvemanen en later, in het begin van de 18e eeuw, met de constructie van een vooruitgeschoven defensief dat ook wel hoornwerk wordt genoemd. Deze liep ongeveer van de huidige Kruidtuinstraat tot aan de Middaglijnstraat (van de Kruidtuin tot voorbij het Jezuïetenklooster). Iets ten noorden van de site, ter hoogte van de huidige Haachtsesteenweg, stonden vanaf het begin van de 15e eeuw een kapel en een leprozenhuis. Beide verdwenen rond de godsdienstoorlogen, waarna alleen de kapel opnieuw werd opgetrokken (in 1610). In 1746 zou maarschalk van Saksen bij de belegering van Brussel zijn leger begraven tegenover de verdedigingswerken. Deze gebeurtenis zou het verdwijnen van de kapel tot gevolg hebben gehad.

Vanaf 1782 beveelt keizer Jozef II de ontmanteling van het defensieve systeem rond de stad. Toch is het wachten tot het begin van de 19e eeuw (1819-1827) voor de effectieve afbraak van de stadsmuur en het opdelen van de terreinen in afzonderlijke percelen. Op het kadastrale plan van Ph. Vandermaelen (1836) wordt op de plaats van de huidige Gesukerk de herenwoning van J.B. Vifquain weergegeven.² Deze neoclassicistische woning zal worden opgetrokken in de loop van de jaren 1830, na de aanleg van de Koningsstraat. Het perceel waarop de woning en de tuin gelegen zijn, loopt van de Konings- tot aan de Staartsterstraat.

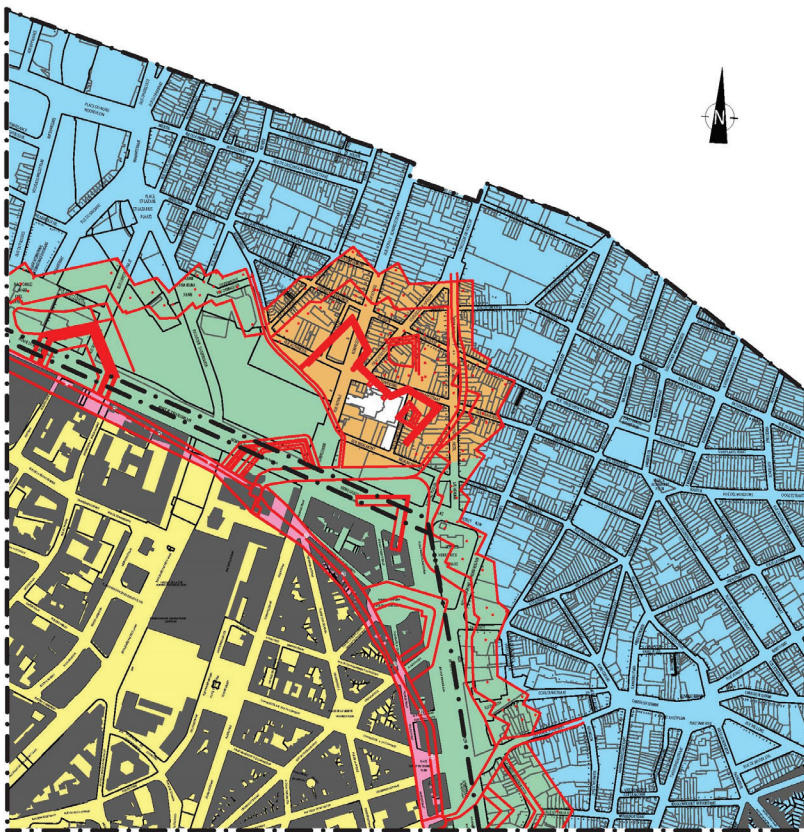
Na het overlijden van J.B. Vifquain, in 1854, kopen de Jezuïeten het pand om er hun residentie van te maken. Het eerste deel van de kerk (koor, transept en de eerste travee van de middenbeuk) wordt vanaf 1860 opgetrokken aan de achterzijde van de woning. De rest van de tuin blijft onbebouwd. Het is pas veel later, in 1939, na de uitbreiding van het klooster, dat de kerk wordt vergroot, haar huidige vorm krijgt en voorzien wordt van een ingang in art déco-stijl aan de Koningsstraat.

De kloostervleugel in de Dwarsstraat werd eerder, in 1929, opgetrokken. De garages aan de Staartsterstraat vervingen de oude kloostermuur en dateren uit 1966. Het zijn wellicht de Jezuïeten die op het ogenblik van hun intrek in het complex de heuveltjes met de hoogstammen in het midden van de kloostertuin aanlegden. De kloosterlingen zullen uiteindelijk de gebouwen verlaten in het begin van de jaren 1990.

Het natuurlijk kader

De geologische ondergrond van Sint-Joost-ten-Node bestaat hoofdzakelijk uit Tertiaire (Eocene) en Quartaire (Holocene en Pleistocene) gronden.³ De zandgronden van het Brusseliaan vormen de belangrijkste Tertiaire bodemlaag in de gemeente. Het gaat om zeer fijne zandgronden die door hun doorlaatbaarheid drijfzand kunnen vormen, waardoor het over het algemeen geen goede bouwgronden zijn. De uitbating van de gronden heeft zowel in de bodem als in de archieven weinig sporen nagelaten. Er worden zandgroeven vermeld op de hellingen van het Maalbeekdal, maar hiervoor bestaan geen topografische aanduidingen.

De gemeente Sint-Joost-ten-Node bezit weinig waterwegen. De doorlaatbare zandgronden slopen zeer snel neerslagwater op en beperken zo het wegspoelen ervan. Het waterwegennet blijft uitsluitend beperkt tot het bekken van de Maalbeek, een zijrivier van de rechteroever van de Zenne.

— Schematische weergave van de versterkingen
rond de stad Brussel (midden 18e eeuw)

— Zone tweede stadsomwalling (14e eeuw)

— Zone verdedigingsbolwerken (17e eeuw)

— Zone hoornwerk (18e eeuw)

— Zone intra-muros

— Zone extra-muros

— Gesu

4 De actuele kadastrakaart met een schematische situering van het opgravingssterrein rond het midden van de 18e eeuw. D.i. buiten de tweede stadsomwalling en ter hoogte van het voormalige hoornwerk, een aanvullend vooruitgeschoven defensief.

© GOB-DML, TEKENING C. ORTIGOSA.

4

5

5 Uittreksel uit de kaart van Ph. Vandermaelen (1836).
© ASB

6

5 Uittreksel uit de kaart van Popp (1866).
© ASB

Het archeologisch onderzoek

7 Foto van sleuf A net voor de opgraving (foto: B. Claes).
© GOB-DML

Tijdens de archeologische evaluatie werden vijf sleuven uitgezet. Per sleuf wordt de algemene opbouw beschreven aan de hand van de meest belangrijke structuren en lagen. Daarna volgt een overzicht van het aangetroffen archeologisch materiaal.

Sleuf A

Sleuf A is te situeren net ten noorden van de Gesukerk ter hoogte van een openlucht-doorgang tussen de kloostertuin en de gebouwen aan de Koningsstraat. De doorgang is betegeld met oranjegele cementtegels⁴ en gedeeltelijk beplant met boomstruiken.

Ten gevolge van haar ligging als 'Engelse koer' tussen twee diep gefundeerde gevels was het van bij het begin onzeker of er nog archeologische sporen in de ondergrond zouden bewaard zijn.

Het twijfelachtige karakter van het bodemarchief deed ons starten met een kleine sondering aan de kant van de Koningsstraat. Aangezien sleuf A uitsluitend te bereiken was via een trap, bleek een machinale afgraving onmogelijk. De manuele steekproef wees uit dat bij het aanleggen van de doorgang een grote cisterne werd opgetrokken. Deze nam de volledige breedte tussen de twee kloostergebouwen in. Daarboven bevond zich een dik zanderig pakket van ongeveer 1 m dik en waarin een grote hoeveelheid baksteenpuin zat. Bij het aantreffen van de cisterne werd het uitgraven van de sleuf onmiddellijk gestaakt. Er werd besloten om de aandacht op de andere sleuven te richten en sleuf A niet verder te onderzoeken.

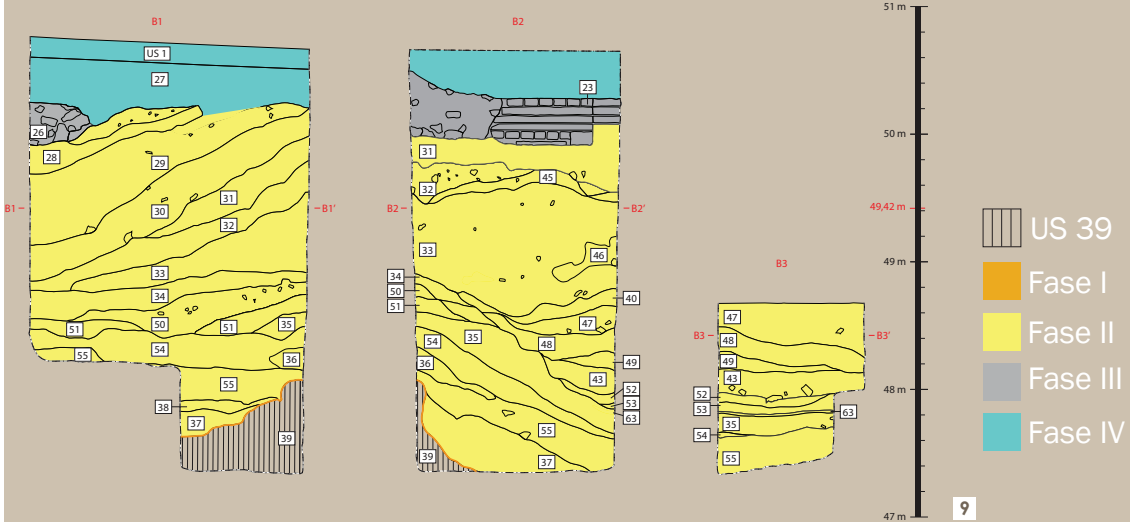
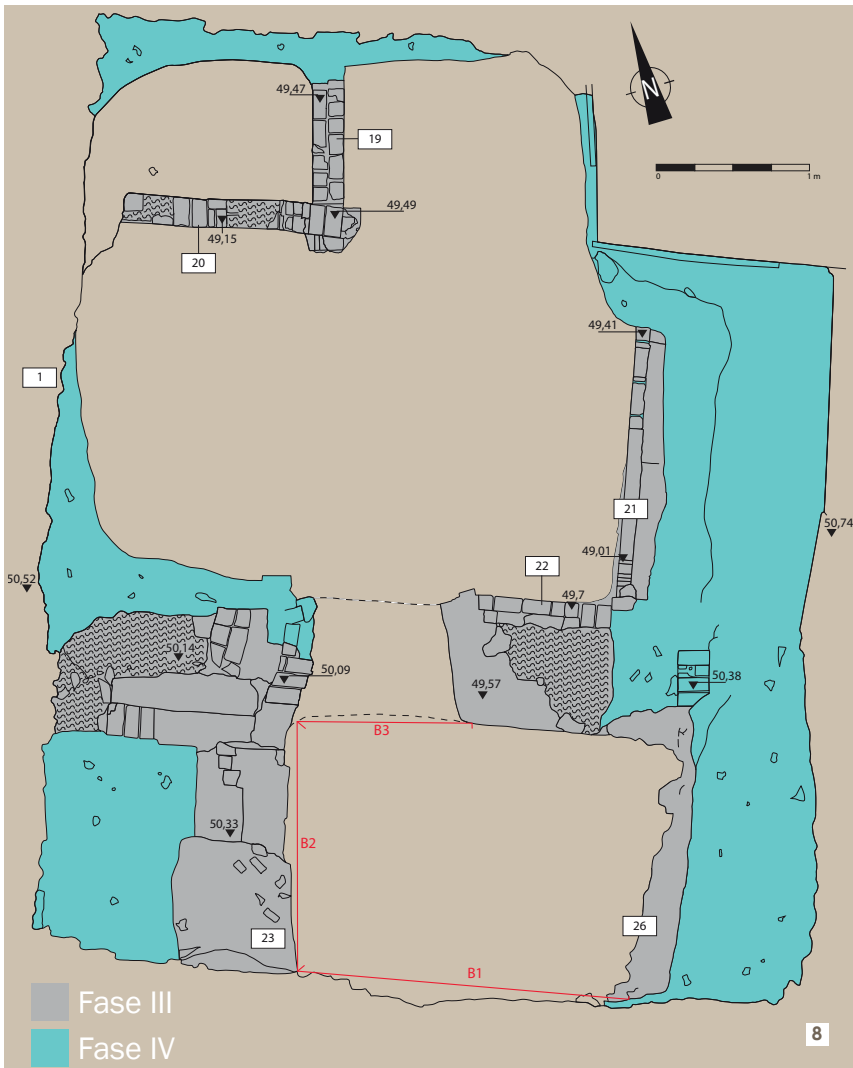
Sleuf B

Het archeologisch onderzoek

Sleuf B⁵ is gelegen ten oosten van sleuf A en bevindt zich net voor de toegang tot de voormalige kloostertuin, die te bereiken is vanuit de kloostervleugel aan de Dwarsstraat. Volgens het plan met de reconstructie van het traject van de versterkingen zouden op deze plaats restanten bewaard zijn van een van de binnenhoeken van het hoornwerk.

4: Tegelformaat: 23,5 x 14 x 3 cm.

5: De afmetingen van sleuf B bedragen ca. 6,36 m in de lengte en 5,05 m in de breedte.

8 Plan Slew B (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

10 Profiel B2 (foto: B. Claes).
© GOB-DML

9 Slew B, profiel B1, B2 en B3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

11 Profiel B1 (foto: B. Claes).
© GOB-DML

6: Baksteenformaat: 18/20 x 9/10 x 5/6 cm.

7: Lagen waarin aardewerk werd aangetroffen: US 24, US 36, US 40, US 57 en US 60.

De sleuf werd in eerste instantie machinaal uitgegraven. Het vervolg gebeurde manueel. Om de toegang tot de actuele bovengrondse parking te verzekeren, bleef een gedeelte van de doorgang gevrijwaard van de graafwerken. Er werden drie profielen uitgezet die bestudeerd en opgetekend werden (profielen B1, B2 en B3). Sleuf B is de enige plaats op het terrein waar de onverstoorde bodem kon worden bereikt. Het witte, Brusseliaanse zand (**US 39**) werd ontdekt op een hoogte van 48,06 m, ongeveer 2,60 m onder het huidige parkingniveau. De stratigrafische doorsnede toont aan dat een diepe kuil, waarvan de oorsprong voorlopig nog onduidelijk blijft, werd gegraven doorheen het zand. Ten gevolge van stabiliteitsproblemen moest het graven op deze diepte gestaakt worden. Bijgevolg kon niet nagegaan worden of het om een gedeelte van een (versterkings?) gracht dan wel om een ontginningskuil gaat. Mogelijk gaat het om een combinatie van beide. Het Brusseliaan was immers zeer gegeerd voor zowel het zand als de zandsteen die hierin werd aangetroffen.

De kuil werd opgevuld met opeenvolgende pakketten zandleem (**US 37, 55, 54, 35**), afgewisseld door zanderige lagen (**US 38, 36**). De pakketten vertonen een diagonaal verloop ter hoogte van profiel B2. Ze volgen duidelijk de (opvullings)richting van de kuil. Twee opeenvolgende kleilaagjes (**US 52, 63**) doen vermoeden dat het terrein na deze opvullingsfase een tijdje heeft open gelegen. Opmerkelijk is het niveauverschil tussen de top van de zandlemlagen en de stabilisatiepakketjes. Vermoedelijk werd dit verschil in hoogte niet lang nadien opgelost door het terrein geleidelijk aan te nivelleren met verschillende zand- (**US 43**), puin- (**US 34, 49, 50**), zandleem- (**US 51**) en leemlagen (**US 40, 47, 48**).

In een volgende fase wordt een dikke leemlaag (**US 33**) aangebracht die, zoals profiel B2 aantoont, tot 1 m dik is. De laag werd in één keer gedumpt en bevat kleine fragmenten mortel, baksteen en verbrandde leem. Bovenaan werden sporen van glauconiet herkend. In tegenstelling tot de vorige pakketten volgt de leemlaag (**33**) niet meer de richting van de zandkuil maar vertoont deze een diagonaal verloop ter hoogte van

profiel B1. Boven hetzelfde pakket (**US 33**) bevinden zich verschillende opeenvolgende puinlagen (**US 29, 30, 31, 32**) met een gelijkaardig diagonaal verloop.

Na de grote ophoging van het terrein is men overgegaan tot de constructie van enkele bakstenen woningen. Wellicht gebeurde dit onmiddellijk na de opdeling van het terrein in afzonderlijke percelen (begin 19e eeuw). Muren (**US 19, 20, 21, 22** en **23**) maken deel uit van de bebouwde percelen aan de Dwarsstraat die in de 20e eeuw worden opgeslorpt door het kloostercomplex. De muren bestaan uit donkerpaarse bakstenen⁶ en vertonen teruggetrokken voegen (in gele kalkmortel) aan de binnenzijde. Het metselwerk is gewit. Aan de buitenzijde is de mortel veelvuldig aangebracht.

Er werden geen restanten van vloerniveaus ontdekt in relatie tot de (kelder?)ruimtes.

Het archeologisch materiaal

In sleuf B werd slechts een kleine hoeveelheid aardewerk aangetroffen. Het gaat uitsluitend om kleine tot middelgrote scherven. Volledige voorwerpen ontbreken. Dit laatste is wellicht te verklaren door de secundaire afkomst van het schervenmateriaal. Daarenboven wijzen enkele scherven grijs aardewerk en steengoed uit Langerwehe en Raeren op de aanwezigheid van residueel materiaal in de pakketten.

De scherven bevonden zich verspreid over de ophogingspakketten die eerder beschreven werden.⁷ Er werden geen chronologische noch morfologische verschillen vastgesteld tussen het aardewerk van de verschillende lagen. Het leeuwendeel van het aardewerk is te dateren

12

13

12 Sleuf B tijdens het intekenen (foto: B. Claes).
© GOB-DML

13 Vondstenenset afkomstig uit sleuf B (foto: B. Claes).
© GOB-DML

op het einde van de 18e of het begin van de 19e eeuw.

Er werden in totaal 89 scherven ontdekt. De verhouding van de verschillende aardewerkgroepen verloopt als volgt:

Rood aardewerk	53 scherven
Faïence fine	13 scherven
Steengoed	9 scherven
Wit aardewerk	7 scherven
Faïence	5 scherven
Grijs aardewerk	2 scherven

Bij het **rood aardewerk** bestaat het merendeel van de scherven uit wandscherven (36). Ze zijn in de meeste gevallen bedekt met een laag loodglazuur aan de binnen- en/of de buitenzijde. Naast wandscherven werden fragmenten van bodems (4) (SJ006/0040/00003, SJ006/0057/00001, SJ006/0057/00005), pootjes (2) (SJ006/0024/00006, SJ006/0057/00004), oren (2) (SJ006/0024/00001, SJ006/0060/00002) en een steel (1) (SJ006/0036/00002) ontdekt. Bij de bodems is één stuk afkomstig van een bloempot (SJ006/0040/00003) (fig. 14). De scherven zijn niet geglazuurd, steunen op een standing en vertonen een gaatje onderaan. Bij de randfragmenten (8) werden naast 4 niet te identificeren fragmenten, voorbeelden van een grape (SJ006/0024/00002), een kan (SJ006/0057/00001), een braadpan (SJ006/0057/00003) en een teil (SJ006/0060/00004) herkend. Allen bleven ze zeer fragmentarisch bewaard.

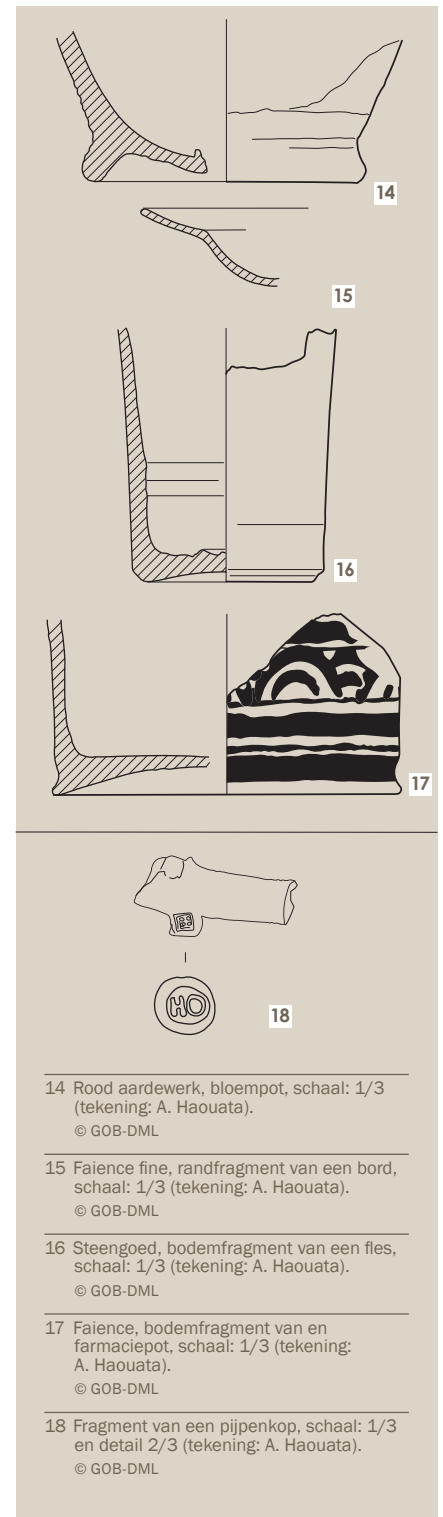
De scherven in **faïence fine** hebben een witte kern en zijn aan de binnen- en de buitenzijde bedekt met loodglazuur. Hier en daar vertonen ze een bescheiden blauwe versiering op de rand, vlag of spiegel. De voorwerpen zijn wellicht van Zuid-Belgische of Luxemburgse makelij. Naast 7 wandscherven werden 4 randen ontdekt. Het gaat uitsluitend om fragmenten van tafelgerei zoals borden en schoteltjes (SJ006/0024/00003, SJ006/0024/00004, SJ006/0060/00003). Eén randfragment van een bord, bestaande uit drie scherven, vertoont een bolle spiegel met een rechte vlag (SJ006/0060/00006) (fig. 15).

De 9 **steengoedfragmenten** zijn bijna allemaal wandscherven. Er werd één bodemfragment ontdekt. Het gaat om een fragment van een jeneverfles met een slank lichaam en een vlakke bodem (SJ006/0060/00001) (fig. 16). De buitenzijde is bedekt met bruine leemengobe en zoutglazuur. De rest van het schervenmateriaal vertoont kenmerken van producties uit Langerwehe, Raeren, Frechen, Aken en Westerwald. De producten van dit laatste centrum zijn herkenbaar aan de blauwgrijze versieringen aan de buitenzijde.

Bij het **wit aardewerk** zijn de meeste scherven bedekt met groen en/of geel loodglazuur dat aan de binnen- of de buitenzijde van de voorwerpen is aangebracht. Bij de wandscherven (5) kon een fragment met zekerheid aan een vergiet worden toegeschreven (SJ006/0036/00005). Daarnaast werden nog de aanzet van een oor (of hengsel) en één randfragment ontdekt.

Bij de **faïence** is één randfragment afkomstig van een halffabriekaat (SJ006/0024/00005). De rest van de scherven vertoont wit tinglazuur dat in de meeste gevallen versierd is met eenvoudige blauwe (of meerkleurige) florale en geometrische motieven. Een bodemfragment is afkomstig van een farmaciepot en vertoont een blauwe geometrische versiering aan de buitenzijde (SJ006/0057/00006) (fig. 13 en 17).

Naast aardewerk werden nog 3 nagels, een ijzerslak, een fragment van een metalen anker, 9 glasscherven en 4 fragmenten van pijpen ontdekt. Bij deze laatste categorie gaat het om drie fragmenten van pijpenstelen en één **pijpenkop** (SJ006/0036-00001) (fig. 18). Bij de kop is op de hiel het merk <HO>, wellicht een afkorting van 'HOLLANDIA', leesbaar.

14 Rood aardewerk, bloempot, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

15 Faïence fine, randfragment van een bord, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

16 Steengoed, bodemfragment van een fles, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

17 Faïence, bodemfragment van een farmaciepot, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

18 Fragment van een pijpenkop, schaal: 1/3 en detail 2/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

8: De afmetingen van sleuf C bedragen ca. 4,95 m in de lengte en 6,23 m in de breedte.

9: Het beendermateriaal werd overgebracht naar het KBIN voor identificatie.

10: Baksteenformaat: 27/28 x 12,5/13,5 x 5/6 cm.

11: Baksteenformaat: 18/18,5 x 8/8,5 x 5/5,5 cm.

Sleuf C

Het archeologisch onderzoek

Sleuf C, gelegen in het oostelijke gedeelte van de tuin, werd machinaal afgegraven tot de eerste structuren aan het licht kwamen.⁸ Het vervolg gebeurde manueel. Na het vrijleggen van gebouwtje (US 6) werd een kleinere proefsleuf (C1) uitgezet buiten de constructie (profielen C1 en C2).

Het onderzoek wees uit dat het terrein ook hier aanzienlijk was opgehoogd. Er werd een opeenvolging van verschillende ophogingspakketten ontdekt die een min of meer horizontale basis vertoonden. De pakketten waren in totaal ongeveer 1,70 m dik en bevatten naast enkele scherven aardewerk een grote hoeveelheid menselijk beendermateriaal. Er werden geen skeletten in anatomisch verband aangetroffen.⁹

Het uitgraven van de proefsleuf werd wegens gevaar op instorting van de profielen beëindigd op een hoogte van 48,89 m. In tegenstelling tot sleuf B werd het Brusseliaanse zand niet bereikt.

Onderaan het profiel bevond zich een geelkleurige zandlaag (US 88, 94). Hierboven volgden verschillende puin- (US 83, 87, 91, 92, 93) en zandlagen (US 85, 86, 88, 94) zich snel op. Boven de rozekleurige puinlaag (US 83) startte een sequentie van zandlemlagen die afwisselend een lichte (US 44, 65, 73, 78) tot donkere (US 41, 62, 72, 74, 79) kleur vertoonden.

Na het ophogen van het terrein werd ter hoogte van sleuf C een paviljoentje opgetrokken. De constructie (US 6) heeft alles weg van een 'schijncapelletje'. Dergelijke paviljoentjes werden in de 19e eeuw als romantisch element dikwijls toegevoegd aan tuinen van belangrijke landgoederen. We kunnen het kapelletje vermoedelijk toeschrijven aan architect J.B. Vifquain, die op deze plaats een grote binnentuin bezat.

Het gebouwtje (US 6) vertoont een rechthoekig grondplan met aan elke kant een kleine apsis (US 8, 10). De toegang is open. Zowel de twee zijden aan de ingang (US 7, 11) als het hoofd (US 9) van de constructie bestaan uit massieve blokken metselwerk die werden opgetrokken met volledige¹⁰ en hergebruikte bakstenen en een beige kalkmortel. Het hoofd (US 9) van het gebouw vertoont een gewelf waarvan de bakstenen op de smalle kant zijn geplaatst. Hieronder is een grote blok in blauwe hardsteen gemetseld. Een natuurstenen gewelfsleutel bevindt zich bovenaan het gewelf. Daar waar het massieve metselwerk (US 7, 11) verspringt, en ook ter hoogte van de afgeronde zijden (US 8, 10), zijn de muren aan de binnenzijde bekleed met natuurstenen blokken (Brusseliaan) van onregelmatige afmetingen en vormen. Ze zijn met zeer weinig kalkmortel opgemetseld en geven een 'grotachtig' uitzicht aan het interieur.

Binnen het kapelletje is alleen de middengang bekleed met een vloer. Het gaat om grote vierkante tegels in blauwe hardsteen (US 15) van uiteenlopende formaten. De rest van de vloer is in baksteen (US 14).¹¹ Mogelijk gaat het om een reparatie van de vorige.

De ingang vertoont aan de buitenzijde drie uitspringende treden die aangeven dat het gebouwtje iets hoger gelegen was dan het circulatieniveau in de binnentuin. Sporen van kalk langs de buitenmuren wijzen erop dat

het paviljoentje oorspronkelijk gewit was.

De voegen vertonen een schuin profiel. Ze werden wellicht getrokken met een ijzer.

Een beigegekleurig mortelniveau (US 5)

vormt het circulatieniveau net buiten het gebouwtje. Vóór de ingang bevond zich een metalen ton die omgekeerd be-

graven werd doorheen het mortelniveau. De kuil (US 68) had een grijze opvulling (mortel en zand). Bij het uithalen van de metalen ton werd een grote hoeveel-

heid (recent) glas ontdekt (fig. 23). Het gaat om 366 scherven vlakglas (door-

zichtig tot lichtgroen) (SJ006/0068/00005, SJ006/0068/00010,

SJ006/0068/00011,

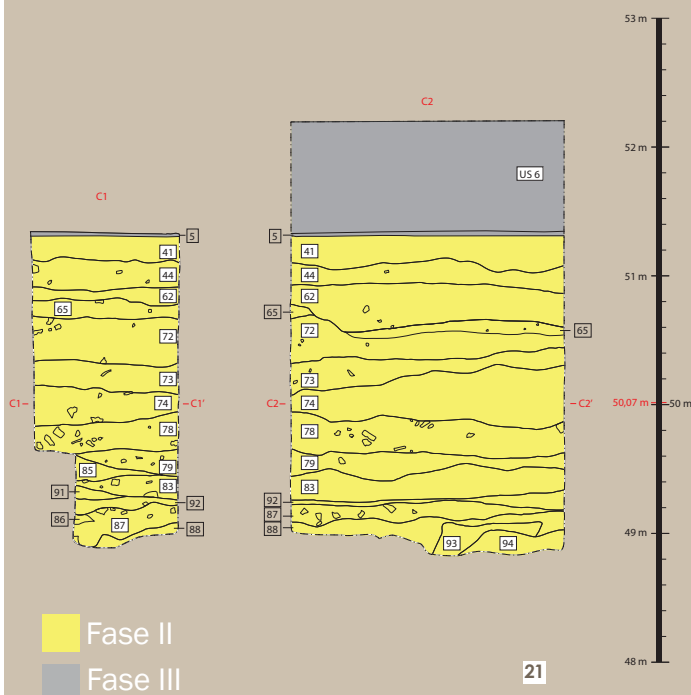
SJ006/0068/00011.

19 Het paviljoentje (6) van sleuf C (foto: B. Claes).
© GOB-DML

Fase III

12: Lagen waarin aardewerk werd aangetroffen: US 41, US 44, US 62, US 65, US 66, US 69, US 70, US 71, US 72, US 73, US 74, US 79, US 82, US 83, US 85 en US 88.

SJ006/0068/00012, SJ006/0068/00013, SJ006/0068/00014, SJ006/0068/00016) een doorzichtig vierkante flesje (SJ006/0068/00006) en verschillende fragmenten van flessen (SJ006/0068/00007, SJ006/0068/00008, SJ006/0068/00015, SJ006/0068/00017).

Het archeologisch materiaal

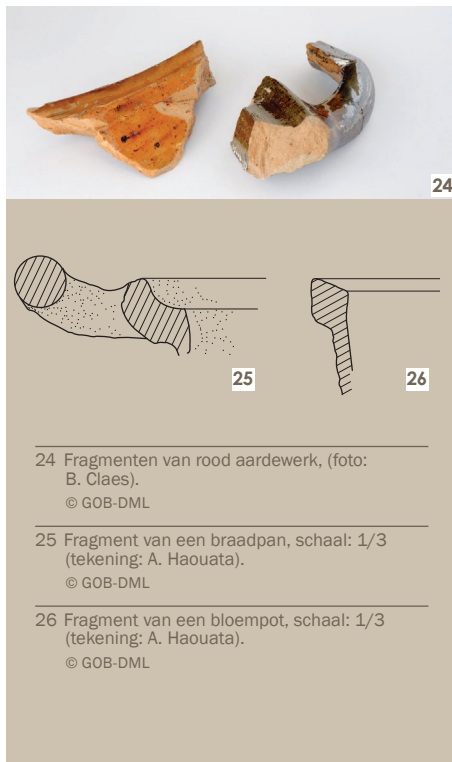
Het archeologisch materiaal dat in sleuf C ontdekt werd, is hoofdzakelijk afkomstig uit de ophogingspakketten, gelijkaardig aan die van sleuf B. Daarnaast werden enkele scherven ontdekt in de puinlagen waarmee constructie **US 6** werd opgevuld bij de aanleg van de actuele parking.

De ophogingspakketten¹²

In de puinlagen waarmee het terrein op het einde van de 18e of in het begin van de 19e eeuw werd opgehoogd, bevonden zich de meeste aardewerkscherven. Qua vormgeving vertonen ze weinig verschil met het materiaal dat eerder beschreven werd voor sleuf B.

Er werden in totaal 299 scherven ontdekt. De verhoudingen van de verschillende aardewerkgroepen verloopt als volgt:

Rood aardewerk	189 scherven
Steengoed	55 scherven
Faïence	26 scherven
Grijs aardewerk	15 scherven
Faïence fine	6 scherven
Wit aardewerk	4 scherven
Porselein	4 scherven

Het **rood aardewerk** bestaat hoofdzakelijk uit wandfragmenten (137). Bij de randen konden 12 stuks niet worden geïdentificeerd. Ze zijn in de meeste gevallen te klein om er enige waardevolle informatie uit te halen. De voorwerpen die wel herkend werden, zijn braadpannen (4) (SJ006/0082/00009, SJ006/0088/0010) (fig. 25), deksels (3) (SJ006/0062/00001, SJ006/0083/00001, SJ006/0083/00003), borden (3) (SJ006/0070/00003, SJ006/0074/00003, SJ006/0082/0010), grappen (2) (SJ006/0072/00002, SJ006/0074/0010), teilen (1) (SJ006/0074/00001), steelpannen (1) (SJ006/0065/00004), papkommen (1) (SJ006/0074/00004) en bloempotten (1) (SJ006/0083/00005) (fig. 26). Naast randen werden nog verschillende fragmenten van oren (4) en bodems ontdekt (20). Bij de bodems gaat het onder andere om 4 standringen van bloempotten (SJ006/0083/00002, SJ006/0083/00006, SJ006/0083/00007, SJ006/0083/00008).

De **steengoedfragmenten** wijzen op het heterogene karakter van het aangetroffen aardewerk. Er werden scherven ontdekt uit Langerwehe (15e eeuw), Siegburg (14e-16e eeuw), Raeren (16e eeuw) en Westerwald (17e-18e eeuw). Het gaat in totaal om 42 fragmenten. Bij de randen werden naast 2 niet geïdentificeerde stuks, 3 scherven van Langerwehse kruiken herkend (SJ006/0062/00002, SJ006/0070/00008). Bij één ervan is de rand versierd met een radstempelmotief (SJ006/0062/00002) (fig. 27). Verder werden nog een rand- en oorfragment van een pint (SJ006/0083/00011), een randfragment van een Westerwaldse kamerpot (SJ006/0088/00005) (fig. 28) en een randfragment van een Siegburgs drinknapje aangetroffen (SJ006/0065/00003) (fig. 29).

Tot slot werden verschillende bodemfragmenten (5) ontdekt. Het gaat onder andere om twee ingesnoerde voeten uit Westerwald (SJ006/0065/00001, SJ006/0082/00006), en twee standringen van Siegburgse bekertjes (SJ006/0079/00001, SJ006/0088/00009).

Bij de **faïence** bestaat het leeuwendeel van de fragmenten, naast een viertal bodemfragmenten van borden en kommen, uit wandscherven (22). Daarnaast werden nog drie stuks van faïencetegels ontdekt (SJ006/0074/00013, SJ006/0074/00015, SJ006/0088/00012). Ze vertonen alle drie wit tinglazuur aan de bovenzijde. In één geval is de

aanzet van een Chinees geïnspireerd landschapmotief merkbaar (SJ006/0088/00012) (fig 30).

Het **grijs aardewerk** is net zoals voor sleuf B residueel in de ophoingspakketten is terechtgekomen. Het gaat in totaal om 15 scherven die zeer fragmentarisch zijn bewaard gebleven. Slechts 6 scherven zijn vervaardigd in **faience fine**. Het gaat om vier wandfragmenten en twee randen van borden. Het ene randfragment vertoont twee bruine lijnen met onderaan een bolletjesrand (SJ006/0066/00003) (fig 31). Het tweede stuk is eenvoudiger, en heeft een geschematiseerde blauwe bloem als versiering (SJ006/0082/00003) (fig. 32).

Het **witte aardewerk** verschilt niet erg van de fragmenten aange troffen in sleuf B. Er werden in totaal vier scherven ontdekt. Twee ervan zijn afkomstig van een vergiet met bandvormige rand en groen loodglazuur (SJ006/0083/00016) (fig. 34). Daarnaast werd nog een randfragment van een deksel ontdekt (SJ006/0066/00002) (fig. 33). De scherf is alleen aan de buitenzijde bedekt met groen loodglazuur.

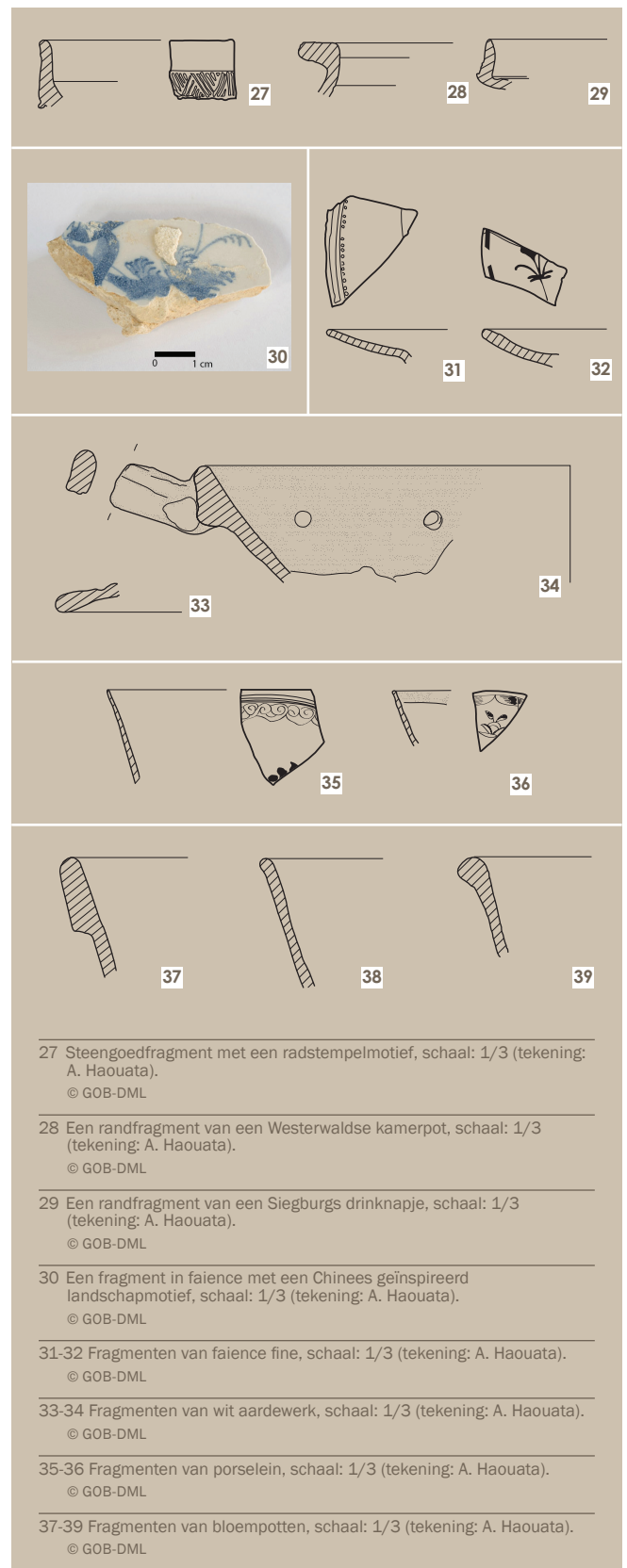
Bij het **porselein** werden naast twee wandfragmenten twee randen van kopjes ontdekt (SJ006/0074/00014, SJ006/0082/00013) (fig. 35 en 36). Ze hebben een eenvoudige rand en een trechtervormig lichaam, zijn versierd in onderglazuur kobaltblauw en vertonen florale en geometrische versieringen aan de binnen- en/of de buitenzijde (foto).

Tot slot werden er naast aardewerk ongeveer 198 fragmenten van nagels, 31 glasscherven, 4 pijpestelen, enkele fragmenten van ijzerslakken en 2 kopspeeldjes gevonden.

Afbraak constructie US 6

In de afbraaklagen van constructie **US 6**¹² werden naast enkele fragmenten van recente kanalisaties, industrieel vervaardigde tegels en betonnen zuilen in totaal 38 aardewerkscherven ontdekt. Het gaat om 23 fragmenten in rood aardewerk, 6 scherven in faience, 4 stuks in faience fine, 3 scherven in steengoed, 1 scherf porselein en 1 fragment grijs aardewerk.

Het gaat om zeer heterogeen en vermengd materiaal. Het recentste materiaal uit deze fase is te dateren in de loop van 20e eeuw. Opmerkelijk is het groot aantal fragmenten van bloempotten. Ze hebben een bandvormige (SJ006/0004/00001) (fig. 37), rechtopstaande (SJ006/0004/00003) (fig. 38), of verdikte (SJ006/0004/00005 (fig. 39), SJ006/0016/00001) rand. De rest van het materiaal verschilt in wezen niet met de eerder beschreven voorwerpen. Het gaat over het algemeen over ouder materiaal dat in deze pakketten is terecht gekomen.

27 Steengoedfragment met een radstempelmotief, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

28 Een randfragment van een Westerwaldse kamerpot, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

29 Een randfragment van een Siegburgs drinknapje, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

30 Een fragment in faience met een Chinees geïnspireerd landschapmotief, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

31-32 Fragmenten van faience fine, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

33-34 Fragmenten van wit aardewerk, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

35-36 Fragmenten van porselein, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

37-39 Fragmenten van bloempotten, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

13: Lagen waarin aardewerk werd aangetroffen; US 4, US 16.

14: De afmetingen van sleuf D bedragen ca. 1,72 m in de lengte en 1,13 m in de breedte; de afmetingen van sleuf E bedragen ca. 4,91 in de lengte en 3,82 m in de breedte.

15: Baksteenformaat: 27/28 x 12,5/13,5 x 5/6 cm.

16: Baksteenformaat: 20 x 9 x 5 cm.

17: Lagen waarin aarde-werk werd aangetroffen; sleuf D: US 80 en US 81; sleuf E: US 99 en US 101.

Sleuven D en E

Het archeologisch onderzoek

De laatste twee sleuven zijn te situeren ter hoogte van een van de aarden heuveltjes in het midden van de tuin.¹⁴ Sleuf D bevindt zich aan de voet van de heuvel, sleuf E bovenaan. Beide peilingen werden uitgevoerd in navolging van het onderzoek van sleuven A, B en C met als doel het archeologisch potentieel van de ophogingen in kaart te brengen.

Het onderzoek wees uit dat, net zoals voor de overige sleuven, het terrein aanzienlijk was opgehoogd. Voor sleuf D ging het om bruine tot bruingrijze zandleemlagen (**US 80, 81**), gelijkaardig aan die van sleuf C, waarin zich een grote hoeveelheid menselijk beendermateriaal bevond. In sleuf E werden achtereenvolgens enkele zandleem- (**US 102, 103, 105**), puin- (**US 101**), en leemlagen (**US 99, 104**) ontdekt die qua morfologie en inhoud gelijken op de lagen die eerder werden aangetroffen in de andere sleuven. De pakketten vertonen een diagonale basis ter hoogte van profiel E1 en een min of meer rechte basis aan profiel E2.

In sleuf D werd bovenop de ophogingspakketten een constructie aangetroffen die, net zoals het kapelletje van sleuf C, doet denken aan een paviljoentje. In tegenstelling tot het vorige gebouwtje is deze constructie uitgewerkt als een decoratieve 'ruïne'. Het gaat om een massieve constructie die hoofdzakelijk is opgetrokken in Brusseliaanse kalkzandsteen. Hier en daar bevinden zich enkele volledige en/of hergebruikte bakstenen.¹⁵ De constructie helt af naar het noorden.

Onderaan bevinden zich twee massieve steunberen die de 'ruïne' ondersteunen. De steunberen zijn opgebouwd uit blokken van een groot formaat die op de smalle kant werden aangebracht. Ze worden onderaan vastgehouden door twee metalen ankers. In het zuiden bevinden zich twee kleinere bakstenen steunbeertjes.¹⁶ Twee ankers, vastgemetseld met een zeer witte en stevige mortel, vertrekken aan de pijlertjes en doen vermoeden dat een gedeelte van de constructie hier is afgebroken. De 'ruïne' zelf werd opgetrokken met een beige tot gele kalkmortel, gelijkaardig aan die van constructie (**US 6**).

Bij de komst van de kloosterlingen werden twee aarden heuveltjes met hoogstammen aangelegd in het midden van de tuin. Hierdoor bleef de ruïne wellicht gevrijwaard van afbraak.

Het archeologisch materiaal

Het archeologisch materiaal van sleuven D en E werd hoofdzakelijk aangetroffen in de humusrijke toplagen van de aarden heuveltjes. Daarnaast werden nog enkele fragmenten ontdekt in de ophogingslagen, gelijkaardig aan die van sleuven B en C.

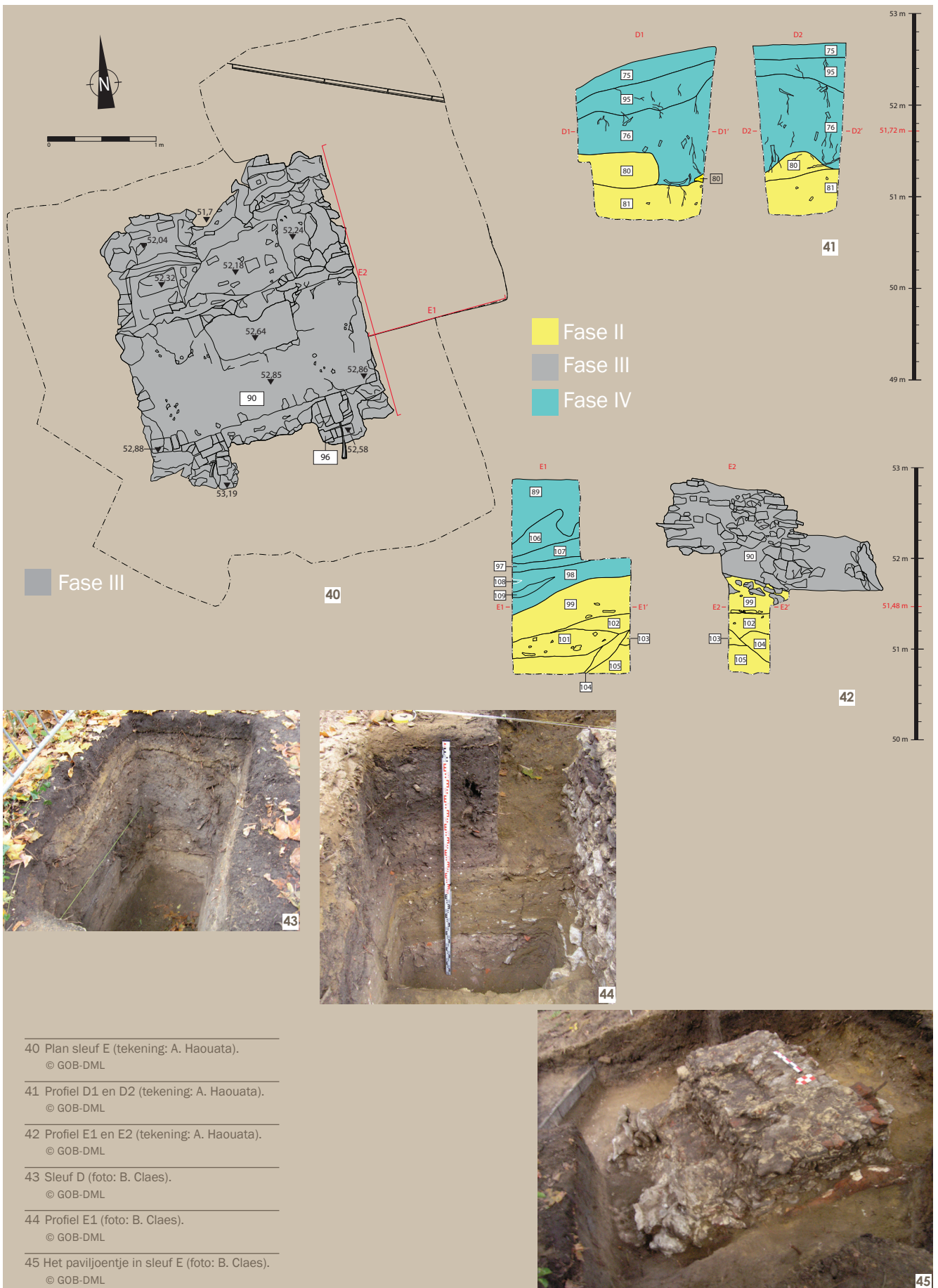
De ophogingspakketten

Er werden in totaal 101 scherven ontdekt. De verhoudingen verlopen als volgt:¹⁷

Rood aardewerk	60 scherven
Steengoed	17 scherven
Faience	12 scherven
Faience fine	7 scherven
Grijs aardewerk	3 scherven
Majolica	1 scherf
Porselein	1 scherf

Bij het **rood aardewerk** werden er naast wandscherven (39) en niet geïdentificeerde randen (4), 3 bodemfragmenten, een fragment van een steel en een oor ontdekt. Bij de geïdentificeerde randen gaat het om fragmenten van borden (SJ006/0080/00001, SJ006/0081/00011), waarvan één wellicht van Rijnlandse afkomst (SJ006/0080/00001), (fig. 47) twee bloempotten (SJ006/0080/00008, SJ006/0081-00012), een deksel (SJ006/0080/00004), een grape (SJ006/0081/00010), een pot met opgelegde banden met vingerindrukken (SJ006/0080/00009) (fig. 48) en één steelkom (SJ006/0101/00004).

In **steengoed** werden in totaal 16 wandscherven ontdekt. Ze zijn afkomstig uit productiecentra te Langerwehe,

40 Plan sleuf E (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

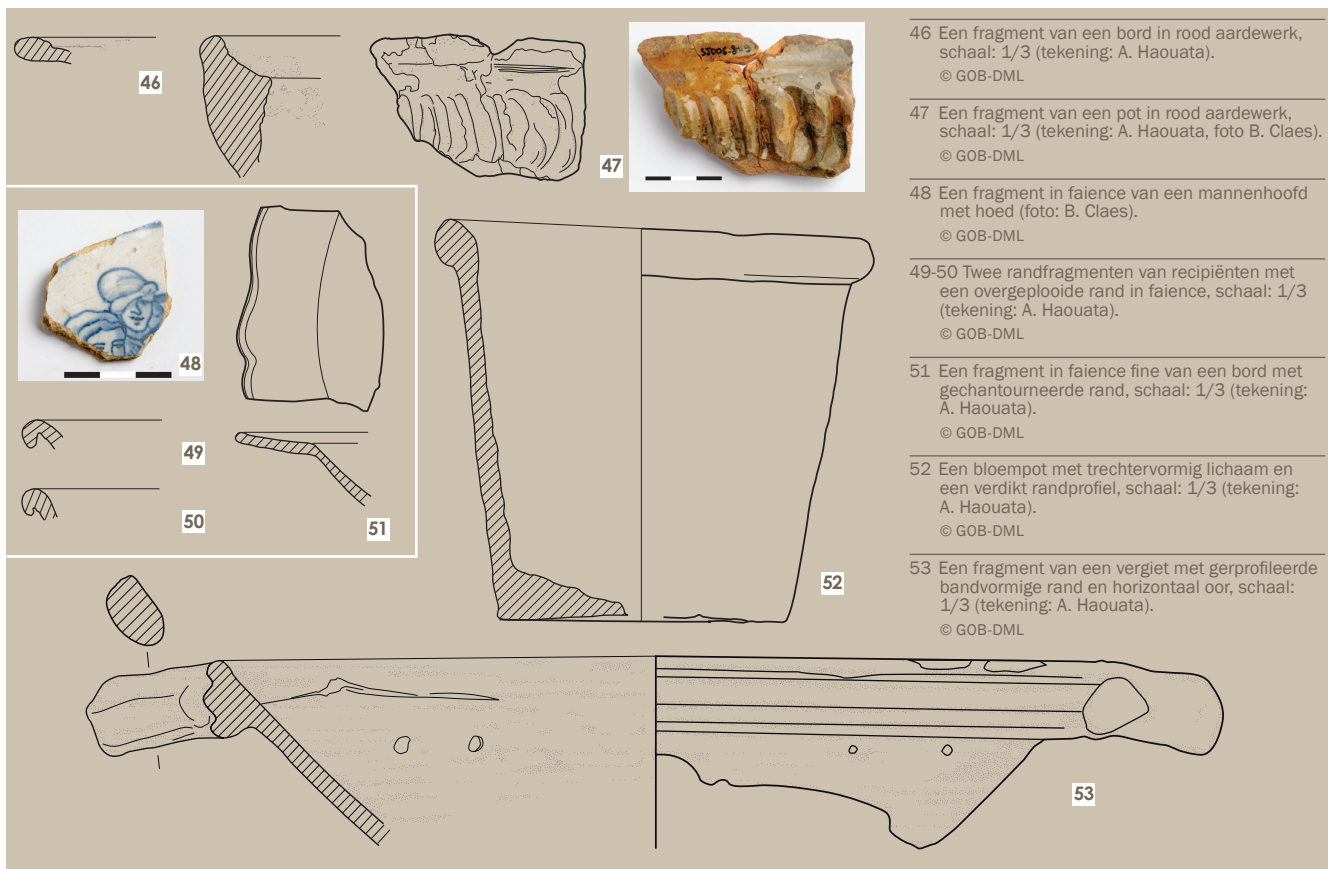
41 Profiel D1 en D2 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

42 Profiel E1 en E2 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

43 Sleuf D (foto: B. Claes).
© GOB-DML

44 Profiel E1 (foto: B. Claes).
© GOB-DML

45 Het paviljoentje in sleuf E (foto: B. Claes).
© GOB-DML

46 Een fragment van een bord in rood aardewerk, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

47 Een fragment van een pot in rood aardewerk, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata, foto B. Claes).
© GOB-DML

48 Een fragment in faience van een mannenhoofd met hoed (foto: B. Claes).
© GOB-DML

49-50 Twee randfragmenten van recipiënten met een overgeplooide rand in faience, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

51 Een fragment in faience fine van een bord met gechantourneerde rand, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

52 Een bloempot met trechtervormig lichaam en een verdikt randprofiel, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

53 Een fragment van een vergiet met gerprofileerde bandvormige rand en horizontaal oor, schaal: 1/3 (tekening: A. Haouata).
© GOB-DML

Raeren, Siegburg en Westerwald. Eén randfragment kon worden toegeschreven aan een Westerwaldse kamerpot (SJ006/0101/00006). De kamerpot vertoont de typische versiering met blauwe banden.

Bij de **faience** zijn de meeste stuks wandscherven (9). Eén ervan is wellicht afkomstig van een bord (SJ006/0101/00003). De scherf vertoont een blauwe beschildering waarop een mannenhoofd met hoed is afgebeeld (fig. 49). Daarnaast zijn er nog twee randfragmenten van recipiënten met een overgeplooide rand (kamerpot?) (SJ006/0081/00006, SJ006/0081/00008) (fig. 50-51) en een bodemfragment van een farmaciepotje dat onderaan twee blauwe lijntjes vertoont (SJ006/0081/00004).

Bij de **faience fine** werden onder andere de rand van een bord met gechantourneerde rand (SJ006/0101/00010) (fig. 52) en een met twee blauwe lijnen op de vlag ontdekt (SJ006/0081/00009). Het eerste fragment is niet beschilderd en volledig bedekt met doorzichtig loodglazuur. Verder gaat het om 6 wandfragmenten.

Naast aardewerk werden nog 6 fragmenten van pijpenstelen, 2 glasscherven, een fragment van een metalen anker, één nagel en een ijzerslak gevonden.

Aanleg aarden heuvel

Het gros van het aardewerk is afkomstig uit de humusrijke toplagen van de artificiële heuvel¹⁸. Het gaat om zeer vermengd materiaal dat zich naast industriële keramiektegels, enkele koperen en verzinkte buizen en scherven doorzichtig en recent glas in de lagen bevindt. Het gaat in totaal om 201 scherven, waarvan 108 scherven in rood aardewerk, 37 in steengoed, 26 in faience, 8 in faience fine, 7 in wit aardewerk, 6 in grijs aardewerk, 5 in porselein en 4 in majolica.

Er werd één archeologisch volledig recipiënt aangetroffen. Het gaat om een bloempot met trechtervormig lichaam en een verdikt randprofiel (SJ006/0089/00004) (fig. 53). Het voorwerp heeft een vlakke bodem met een gaatje in het midden. Daarnaast werd nog een groot fragment van een vergiet met geprofileerde bandvormige rand en horizontaal oor ontdekt (SJ006/0106/00001) (fig. 54). De binnenzijde is bedekt met groen loodglazuur.

18: Lagen waarin aardewerk werd aangetroffen: Sleuf D: US 75 en US 76; Sleuf E: US 89, US 98, US 100 en US 106.

Besluit

In dit hoofdstuk trachten we een chronologisch overzicht te geven van de activiteiten op het terrein zoals vastgesteld tijdens het archeologisch onderzoek. In totaal konden vier grote archeologische fasen onderscheiden worden. De afbakening hiervan gebeurt op basis van de aangetroffen structuren en lagen in relatie tot het onderzoek van het archeologisch materiaal. De vier fasen volgen in grote mate de gekende historische evolutie van het terrein.

Fase I

De eerste fase omvat ontegensprekelijk het oudst aangetroffen spoor op het terrein. Het gaat om het negatieve spoor van een kuil die gegraven werd doorheen het natuurlijk aanwezige Brusseliaanse zand. Jammer genoeg kan het archeologisch onderzoek voorlopig geen uitsluitel geven over de aard van de kuil, en/of deze in relatie kan gebracht worden met een van de versterkingsgrachten. Mogelijk gaat het om een ontginningskuil, waarbij het gewonnen zand en de zandsteen gebruikt zijn voor het optrekken van de versterkingen.

Fase II

Fase II bestaat uit een omvangrijk ophogingspakket, tussen 2,50 en 3,00 m dik, dat overal op het terrein werd aangetroffen. Het pakket bestaat afwisselend uit zand-, zandleem- en puinlagen en bedekt het spoor uit de vorige fase. Naast aardewerk werd onder andere in Sleuf C een aanzienlijke hoeveelheid menselijk beendermateriaal aangetroffen. Er werden geen skeletten in anatomisch verband ontdekt, wat wijst op de secundaire herkomst ervan. Ook bij het aardewerk ontbreken volledige vormen. Het gaat om zeer fragmentarisch en vermengd materiaal. In totaal werden 489 scherven geteld. Het leeuwendeel bestaat uit rood aardewerk (61,7%). Daarnaast gaat het om steengoed (16,5 %), faience (8,7 %), faience fine (5,3 %), grijs aardewerk (4 %), porselein (1 %) en wit aardewerk.

De studie van het aardewerk heeft aangewezen dat Fase II te dateren is op het einde van de 18e of in het begin van de 19e eeuw. De ophoging van het terrein kan dan ook indirect gelinkt worden aan de afbraak van de versterkingen en de opvulling van de versterkingsgrachten.

Fase III

De eerste aangetroffen structuren op het terrein zijn te dateren in het tweede kwart van de 19e eeuw. Het gaat om de huizen aan de Dwarsstraat en twee paviljoentjes in de achtertuin van het huis van architect J.B. Vifquain. De paviljoentjes, waarvan er een werd uitgewerkt als "schijncapelletje" en het ander als "ruïne", werden beide opgetrokken in bak- en natuursteen en als romantisch element toegevoegd aan de tuin. Het capelletje heeft een rechthoekig grondplan met aan elke kant een kleine apsis. De natuurstenen blokken in Brusseliaan zorgden voor een grotachtig interieur. De ruïne is een massieve constructie in Brusseliaanse kalkzandsteen die duidelijk een decoratieve functie had.

Fase IV

In het midden van de 19e eeuw vestigen de Jezuïeten zich in de woning van J.B. Vifquain. Geleidelijk aan breiden ze hun complex uit. Het zijn de kloosterlingen die verantwoordelijk zijn voor de afbraak van de eerder omschreven constructies en het optrekken van de kerk en de twee kloostervleugels. In het midden van de tuin leggen ze twee aarden ophogingen aan die beplant worden met bomen. Hierdoor bleven de paviljoentjes gevrijwaard van de afbraak. Het aardewerk dat werd aangetroffen in de humusrijke toplagen van de heuveltjes verschilt qua morfologie en chronologie niet van het aardewerk uit fase II. Wellicht werd bij het optrekken van de kloostergebouwen de vrijgekomen aarde hergebruikt.

NAAR AANLEIDING VAN DE ARCHEOLOGISCHE EVALUATIE KAN GECONCLUDEERD WORDEN DAT EEN VERVOLG VAN HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK NOODZAKELIJK IS INDIEN VERDERE INGEPEN IN DE ONDERGROND GEPLAND WORDEN. DE OPGRAVING AAN DE GESUSITE IS DÉ UITGELEZEN (EN WELLICHT DE ENIGE) KANS OM INFORMATIE IN TE WINNEN OVER HET VERLOOP EN DE OPBOUW VAN HET HOORNWERK DAT IN HET BEGIN VAN DE 18E EEUW WERD TOEGEVOEGD AAN DE VERSTERKINGEN ROND DE STAD BRUSSEL. GROTE DELEN VAN DEZE VERSTERKING ZIJN REEDS ONHERROEPELIJK VERLOREN GEGAAN BIJ DE AANLEG VAN DE KRUIDTUIJN EN DE OMLIGGENDE KANTOORGEBOUWEN. ZE KUNNEN BIJGEVOLG NIET MEER ONDERZOEKT WORDEN. TER AANVULLING VAN HET MILITAIRE ASPECT KAN EEN BIJKOMEND ONDERZOEK INTERESSANTE INFORMATIE OPLEVEREN OVER DE INRICHTING VAN 19E-EEUWSE STADSTUINEN. HET IS EERDER UITZONDERLIJK DAT HIERVAN SPOREN WORDEN TERUGGEVONDEN TIJDENS OPGRAVINGEN.

WAT BETREFT HET LOGISTIEKE ASPECT, IS HET VAN BELANG DAT DE UITVOERING VAN HET VERDERE ONDERZOEK GEPLAND WORDT IN DE PERIODE DIE DE AANLEG VAN DE PARKEERGARAGE VORAFGAAT, EN DIT IN SAMENSpraak MET DE EIGENAAR/AANNEMER. OP DEZE WIJZE HINDERT HET ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK DE WERKZAAMHEDEN NIET EN KUNNEN EVENTUELE ONVOORZIENE OMSTANDIGHEDEN BETER WORDEN OPGEVANGEN. EEN INTEGRALE MACHINALE AFGRAVING VAN HET TERREIN DIEN TEGEN HET BEGIN TE WORDEN VOORZIEN. AAN DE HAND VAN EEN ARCHEOLOGISCH REFERENTIEPROFIEL, DAT OVER HET VOLLEDIGE TERREIN WORDT UITGEZET, KAN EEN DUIDELIJK OVERZICHT VERKREGEN WORDEN IN DE EVOLUTIE VAN HET TERREIN. HIERBIJ KAN TEVENS DE AANWEZIGHEID VAN DE (VERSTERKINGS)GRACHT AL DAN NIET BEVESTIGD WORDEN. ENKELE KLEINERE STEEKPROEVEN NAAR DE HERKOMST VAN DE PAKKETTEN WAARMEE DE TERREINEN OP HET EINDE VAN DE 18E EN IN HET BEGIN VAN DE 19E EEUW WERDEN OPGEHOOGD, DIENEN BIJKOMEND TE WORDEN UITGEVOERD. ONDER ANDERE DE AANWEZIGHEID VAN MENSELIJK BEENDERMATERIAAL KAN HIERDOOR BETER GEÏNTERPRETEERD WORDEN.

Résumé

Évaluation archéologique sur le site du couvent du Gesù (Saint-Josse-ten-Noode)

Britt Claes

À la demande de la Direction des Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale, les Musées royaux d'Art et d'Histoire ont effectué, en octobre 2009, une évaluation archéologique dans l'ancien couvent du Gesù. Le site, implanté dans l'îlot formé par les rues Royale, Traversière, de la Comète et Brialmont, est l'objet d'un important projet de rénovation qui prévoit la transformation du complexe en hôtel de luxe et l'aménagement d'un parking souterrain dans la cour. Étant donné la valeur historique de ce terrain, notamment la présence probable de vestiges des fortifications de la deuxième enceinte de la ville de Bruxelles, une évaluation archéologique préalable s'imposait.

En effet, nous savons que la porte de Schaerbeek – une des sept portes de la deuxième enceinte, localisable à proximité du couvent du Gesù – fut progressivement renforcée au cours des siècles. D'abord aux XVIe et XVIIe siècles, avec l'ajout d'un bastion et de deux demi-lunes, puis au début du XVIIIe siècle par la construction d'un ouvrage à cornes. Ce dernier occupait approximativement l'emplacement actuel du Jardin Botanique et du complexe du Gesù. À partir de 1782, l'empereur Joseph II ordonna le démantèlement du système défensif de la ville de Bruxelles. Il faut attendre le début du XIXe siècle (1819-1827) pour voir le démantèlement effectif de l'enceinte et la division des terrains en parcelles. Le plan de Ph. Vandermaelen (1836) indique, à l'emplacement actuel de l'église du Gesù, la présence d'un bâtiment correspondant à l'hôtel particulier de l'architecte J.B. Vifquain, une maison édifiée au cours des années 1830 suite au percement de la rue Royale. Les Jésuites acquièrent la propriété de Vifquain en 1856 et s'y établissent. La première église du Gesù sera construite à l'arrière de la demeure et ne revêtra son aspect actuel qu'en 1939. Le reste du parcellaire – à savoir les jardins – ne sera jamais bâti. La conservation dans le sous-sol de divers vestiges provenant des fortifications n'était donc pas à exclure.

Cinq sondages ont été effectués sur le parking actuel. Pour l'un d'eux, le sol en place a été atteint à une hauteur de 48,06 m, à savoir 2,60 m sous le niveau actuel. La coupe stratigraphique a révélé une fosse dont la nature reste, à l'heure actuelle, indéfinie. Peut-être s'agit-il d'un des fossés des fortifications ; toutefois, la présence d'une carrière à ciel ouvert pour l'extraction du grès et du sable n'est pas impossible. Un épais remblai d'environ 2,50 m vient recouvrir ces traces. Il est constitué d'une succession de couches datées, d'après le matériel archéologique retrouvé, de la deuxième moitié du XVIIIe ou le début du XIXe siècle. Ces importants rehaussements de terrain peuvent être logiquement liés au démantèlement des fortifications et au comblement des fossés. Une deuxième tranchée a, quant à elle, livré une grande quantité d'ossements humains mélangés à du sable limoneux appartenant à la même phase. S'il s'agit clairement de terre rapportée, l'origine de ces ossements doit encore être précisée.

Les premiers vestiges construits sont deux fabriques de jardins datables du deuxième quart du XIXe siècle et rattachées à la propriété de l'architecte J.B. Vifquain. Le premier reproduit un plan de chapelle, le deuxième, plus lacunaire, pourrait être une ruine ornementale. Les deux édicules sont érigés en briques et en grès. La «chapelle» dispose d'un plan rectangulaire muni de deux absidioles. L'entrée est formée de moellons bruts de grès dont la mise en œuvre n'est pas sans rappeler les rocailles et donne ainsi un aspect de «grotte» à l'ensemble. La «ruine» se présente quant à elle sous la forme d'une maçonnerie massive. Elle est renforcée par deux contreforts posés au bas de la construction et maintenus par des ancrages métalliques.

En guise de conclusion, nous tenons à souligner que les premiers résultats obtenus laissent entrevoir une suite positive pour une fouille plus extensive. Un suivi du chantier des terrassements est susceptible de mettre au jour des vestiges de la seconde enceinte et de confirmer la présence du fossé. De nouvelles hypothèses concernant une partie peu connue de l'histoire de Bruxelles pourront ainsi être formulées.

Bijlage

Verklarende lijst van de US per site

US-nummer	Lokalisatie	Beschrijving
SJ006/0001	Parking	Niveau parking = gewapend beton
SJ006/0002	Sleuf A, Sleuf B	Vloer bestaande uit cementtegels
SJ006/0003	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0004		Ophogingslaag
SJ006/0005	Sleuf C	Circulativeniveau: beige kleurige mortel
SJ006/0006	Sleuf C	Paviljoentje/schijnkapelletje
SJ006/0007	Sleuf C	Muur in baksteen - ingang van paviljoentje US 6; formaat: 27/28 x 12,5/13,5 x 5/6 cm; beige kalkmortel
SJ006/0008	Sleuf C	Rocaille in Brusseliaan (baksteen aan de buitenzijde, zandsteen aan binnenzijde) / apsis van het paviljoentje US 6;
SJ006/0009	Sleuf C	Hoofd' van het schijnkapelletje. Gewelf met natuurstenen sleutel bovenaan; formaat bakstenen: 27/28 x 12,5/13,5 x 5/6 cm
SJ006/0010	Sleuf C	Rocaille in Brusseliaan (zandsteen aan binnenzijde) / apsis van het paviljoentje US 6; kalkmortel
SJ006/0011	Sleuf C	Muur in baksteen - ingang van paviljoentje US 6; formaat: 27/28 x 12,5/13,5 x 5/6 cm; beige kalkmortel
SJ006/0012	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0013	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0014	Sleuf C	Bakstenen vloer; formaat bakstenen: 18/18,5 x 8/8,5 x 5/5,5 cm
SJ006/0015	Sleuf C	Vloer bestaande uit vierkante hardstenen tegels van diverse formaten
SJ006/0016	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0017	Sleuf C	Opstand in zandsteen (Brusseliaan)
SJ006/0018	Sleuf C	Opstand in zandsteen (Brusseliaan)

SJ006/0019	Sleuf B	Muur in donkerpaarse baksteen, gewit aan binnenzijde; teruggetrokken voegen aan binnenzijde; gele kalkmortel
SJ006/0020	Sleuf B	Muur in donkerpaarse baksteen, gewit aan binnenzijde; teruggetrokken voegen aan binnenzijde; gele kalkmortel
SJ006/0021	Sleuf B	Muur in donkerpaarse baksteen, gewit aan binnenzijde; teruggetrokken voegen aan binnenzijde; gele kalkmortel
SJ006/0022	Sleuf B	Muur in donkerpaarse baksteen, gewit aan binnenzijde; teruggetrokken voegen aan binnenzijde; gele kalkmortel
SJ006/0023	Sleuf B	Muurrestanten van de 19de-eeuwse bewoning. Veel gerecupereerde bakstenen (halve en gebroken exemplaren). Afmetingen: 18,5/20 x 5/6 x 9/10 cm.
SJ006/0024	Sleuf B	Ophogingslaag
SJ006/0025	Sleuf C	Vloer / bodem
SJ006/0026	Sleuf B	Puinlaag met grote concentratie kalkzandstenen blokken (Lediaans) en kalkmortel. Beige. Schuine basis.
SJ006/0027	Sleuf B	Grijsbruine puinlaag (zandleem, baksteenpuin, etc.) voor aanleg parking
SJ006/0028	Sleuf B	Puinlaagje (mortel en baksteen). Wit-rood. Schuine basis.
SJ006/0029	Sleuf B	Puinlaag (zandleem met kleine fragmenten mortel en baksteen). Lichtbruin. Schuine basis.
SJ006/0030	Sleuf B	Puinlaag (baksteen en leisteen). Zwart-rood. Schuine basis.
SJ006/0031	Sleuf B	Puinlaag (zandleem met kleine fragmenten mortel en baksteen). Lichtbruin. Golvende (B2) en schuine basis (B1).
SJ006/0032	Sleuf B	Puinlaag (zandleem met mortel- en baksteenfragmenten. Donkergrijs. Golvende (B2) en schuine basis (B1).
SJ006/0033	Sleuf B	Compacte leemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen en verbrande leem; sporen van glauconiet aan bovenzijde. Oranjebruin. Schuine top (B1) en golvende basis (B1, B2) (cfr. ook US 45)
SJ006/0034	Sleuf B	Zanderige puinlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen en natuursteen. Lichtbruin. Schuine basis.
SJ006/0035	Sleuf B	Zeer compacte zandleemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen en houtskool. Lichtbruin. Schuine basis (B2).
SJ006/0036	Sleuf B	Zandlaag. Beige-geel. Schuine basis (B2)
SJ006/0037	Sleuf B	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin met plaatselijk witte zandvlekken. Wellicht lag er een pakket zand net naast. Schuine basis (B2).
SJ006/0038	Sleuf B	Zand, Brusseliaan, Wit. De zandlaag is duidelijk doorsneden. Wellicht gebruikt als groeve.

SJ006/0039	Sleuf B	Natuurlijke bodem (Brusseliaan)
SJ006/0040	Sleuf B	Compacte leemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen die licht verbrand is. Bruin.
SJ006/0041	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruingrijs. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0042		Natuurlijke bodem (Brusseliaan) - cfr US 39
SJ006/0043	Sleuf B	Zandlaag. Beige. Schuine basis (B2).
SJ006/0044	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0045	Sleuf B	Leemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Groenkleurig. Sporen van glauconiet bovenaan. Golvende basis. (=US 33).
SJ006/0046	Sleuf B	Compacte leemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen die licht verbrand is. Bruin. Het gaat om gedroogde sedimenten die binnen laag US 33 gedumpt zijn.
SJ006/0047	Sleuf B	Compacte leemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen en verbrande leem. Oranjebruin. (=US 33).
SJ006/0048	Sleuf B	Compacte leemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen die licht verbrand is. Bruin. (=US 40/US 46).
SJ006/0049	Sleuf B	Puinlaagje (mortel en baksteenpuin). Rood.
SJ006/0050	Sleuf B	Puinlaag met mortel- en baksteenpuin. Schuine basis.
SJ006/0051	Sleuf B	Compacte zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Lichtbruin. Sporen van glauconiet bovenaan. Schuine basis.
SJ006/0052	Sleuf B	Kleilaagje. Zwartgrijs. Horizontaal verloop.
SJ006/0053	Sleuf B	Zanderig puinlaagje. Beige tot geel.
SJ006/0054	Sleuf B	Zandleemlaag met grote concentratie keien en fragmenten kalkzandsteen. Lichtbruin. Golvende (B1) en schuine basis (B2).
SJ006/0055	Sleuf B	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin. Schuine basis (B2).
SJ006/0056	Sleuf B	Ophogingslaag
SJ006/0057	Sleuf B	Ophogingslaag
SJ006/0058	Sleuf B	Ophogingslaag
SJ006/0059	Sleuf B	Ophogingslaag
SJ006/0060	Sleuf B	Ophogingslaag
SJ006/0061	Sleuf B	Natuurlijke bodem (Brusseliaan)

SJ006/0062	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruingrijs. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0063	Sleuf B	Kleilaagje. Zwartgrijs. Horizontaal verloop. (=US 52)
SJ006/0064	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0065	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0066	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0067	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0068	Sleuf C	Grijze opvulling bestaande uit mortel en zand; grote hoeveelheid recent glas
SJ006/0069	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0070	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0071	Sleuf C	Ophogingslaag
SJ006/0072	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruingrijs. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0073	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen en leisteen. Bruin. Min of meer horizontale basis
SJ006/0074	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen en kalkzandsteen. Bruingrijs. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0075	Sleuf D	Humusrijke toplaag. Zwart. Bioturbatie
SJ006/0076	Sleuf D	Zandleemlaag (zeer zanderig). Grijs. Veel bioturbatie.
SJ006/0077		nr. nt toegekend
SJ006/0078	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0079	Sleuf C	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruingrijs. Min of meer horizontale basis.
SJ006/0080	Sleuf D	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin.
SJ006/0081	Sleuf D	Compacte zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin.
SJ006/0082	Sleuf C	mix van lagen 41-79 bij uitvergroten sleuf C
SJ006/0083	Sleuf C	Puinlaag met veel baksteen- en mortelpuin. Roze.
SJ006/0084	Sleuf C	cfr. US 92
SJ006/0085	Sleuf C	Zandlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Donkergeel. Schuine top.

SJ006/0086	Sleuf C	Zandlaag. Donkergeel (=US 85).
SJ006/0087	Sleuf C	Puinlaag met mortel, baksteen en leien. Donkergrijs.
SJ006/0088	Sleuf C	Zandlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Donkergeel.
SJ006/0089	Sleuf E	Humusrijke toplaag. Zwart. Veel bioturbatie.
SJ006/0090	Sleuf E	Paviljoentje/'ruïne' in baksteen en kalkzandsteen
SJ006/0091	Sleuf C	Puinlaagje met kleine fragmenten mortel en baksteen.
SJ006/0092	Sleuf C	Compact puinlaagje met mortel- en baksteenpuin. Horizontale basis.
SJ006/0093	Sleuf C	Puinlaagje met kleine fragmenten mortel, baksteen en leien. Roze.
SJ006/0094	Sleuf C	Zandlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Donkergeel. (=US 88).
SJ006/0095	Sleuf D	Zandlaag. Geel tot grijs. Bioturbatie
SJ006/0096	Sleuf E	Steunbeertjes in baksteen en kalkzandsteen
SJ006/0097	Sleuf E	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruingrijs.
SJ006/0098	Sleuf E	Zandleemlaag (zeer zanderig) met kleine fragmenten mortel, baksteen en houtskool. Bruingrijs.
SJ006/0099	Sleuf E	Compacte leemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen, houtskool en verbrande leem. Oranjebruin. Schuine top en basis (E1). Onderaan de laag bevinden zich enkele kalkzandstenen blokjes op een rij.
SJ006/0100	Sleuf E	Ophogingslaag
SJ006/0101	Sleuf E	Puinlaag met een grote concentratie mortel- en baksteenpuin. Roze.
SJ006/0102	Sleuf E	Zandleemlaag met keitjes en kleine fragmenten mortel, baksteen en houtskool. Hier en daar plekken met verbrande leem. Bruin en oranjebruin.
SJ006/0103	Sleuf E	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruin.
SJ006/0104	Sleuf E	Compacte leemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen, houtskool en verbrande leem. Oranjebruin.
SJ006/0105	Sleuf E	Zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Bruingrijs.
SJ006/0106	Sleuf E	Losse zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Zwartbruin. Schuine basis. Veel bioturbatie.
SJ006/0107	Sleuf E	Compacte zandleemlaag met kleine fragmenten mortel en baksteen. Zwartbruin. Veel bioturbatie.
SJ006/0108	Sleuf E	Zandleemlaag met een grote concentratie houtskool. Zwart.
SJ006/0109	Sleuf E	Leemlaag met kleine fragmenten mortel, baksteen en verbrande leem. Oranjebruin.

